

ERSTA
SKÖNDAL
BRÄCKE
HÖGSKOLA

Kom, nu är allt tillrett.

Nattvarden, från ett fysiskt rum till en digital gemenskap.

Ersta Sköndal Bräcke Högskola
Intuitionen Institutionen för diakoni, kyrkomusik och teologi
Kandidatuppsats inom teologi och religionsvetenskap 15 hp
Hösttermin 2021
Författare: Madelene Hansson Forsberg
Handledare: Hedda Jansson
Examinator: Mats Hansson

"Vad är en ritual" sade Lille prinsen.

"Det är också något som är alldeles bortglömt," sade räven. "En ritual gör att en dag är olik alla andra dagar; en timme olik alla andra timmar." (De Saint-Exupéry 1946, 94)

Tack till alla som gett av sig själva i form av tid, tankar, tips och stöttning.

Författare:

Madelene Hansson Forsberg

2022-01-07, Stockholm

Sammanfattning

Uppsatsen går igenom ritualer i det digitala. I ett försök att finna teologiska belägg för huruvida det är genomförbart att uppnå måltidsgemenskap på en digital plattform, i Svenska kyrkans ordning. Uppsatsen berör olika typer av digitala rum/plattformar och utforskar gemenskap inom det digitala och om något går förlorat där. Metoden som används är semistrukturerade intervjuer, som sedan jämförs med vad tidigare forskning säger inom områdena; ritualer och digital religion. Resultat som författaren finner efter genomförda intervjuer visar på vikten att klargöra vilken typ av digitalt rum som används då det är avgörande för att uppnå en gemenskap. Även att handlingen utförs i realtid. Dessutom visar empirin på att nattvardsliturgin är i ständig förändring. Svaret på hur nattvarden skulle kunna utföras för att stämma överens med Svenska kyrkans ordning, är något som behöver ligga på fördjupande framtida forskning för att ha fullt teologiskt stöd.

Nyckelord

Svenska kyrkan, digital, gemenskap, nattvard, måltidsgemenskap, liturgi, nattvardsteologi

Engelsk titel

Come, everything is now prepared. - Communion, from a physical space to a digital connection.

Sammanfattning	2
Nyckelord	2
Engelsk titel	2
1. Inledning	4
2. Struktur, syfte och avgränsningar	5
2.1 Disposition	5
2.2 Frågeställning	5
2.3 Syfte	5
2.4 Avgränsning	6
3. Metod och material	6
3.1 Intervju – urval, datainsamling, bortfall	6
3.2 Tolkningsmetod, tillvägagångssätt och forskningsetiska aspekter	7
3.3 Primärkällor	8
3.4 Sekundärkällor	9
3.5 Begrepp	9
4. Bakgrund	10
Gemenskap och sakralitet i ett digitalt rum	11
5. Resultat	12
5.1 En digital gemenskap	12
5.2 Nattvard i det digitala	14
5.3 Vad går förlorat i det digitala	15
6. Analys	16
7. Slutsats	20
8. Avslutning och framtida fördjupning	20
9. Käll- och litteraturförteckning	22
Litteratur	22
Digitala källor	23
Intervjuer	23
Bilagor	24
Bilaga 1. Intervjufrågor	24
Bilaga 2. Brev till respondenter	25

1. Inledning

Världen breder ut sig sedan länge, det som är nytt är i vilken hastighet det går - länder som samarbetar och öppnar upp för emigration och immigration, företag som flyttar på sig, den digitala utvecklingen sker i allt är snabbare takt och finns på fler ställen än någonsin tidigare. Människans liv sträcker sig bortom det fysiska rummet och in i det digitala. Som Theresa Berger skriver i *@Worship.Liturgical Practices in Digital Worlds* att det digitala rummet har blivit en del av människors vardag (2018, 17), med den första generationens digitala användare, som ser det digitala som en självklarhet och en förlängning av sig själva. Några exempel är spel som även används som en social plattform att möta andra på eller att se på film tillsammans men från olika geografiska punkter, i sällskap genom till exempel Discord. Andra exempel är konversationer genom text, bild och populärkulturreferenser. Det kan också vara att möta en partner och bli kär över nätet innan de ens träffats fysiskt. Det digitala rummet är en plats där Svenska kyrkan kan möta många med samma budskap som hon alltid haft, på nya sätt. I och med coronapandemin tvingades Svenska kyrkan att stänga och skapa nya möjligheter för församlingen att träffas och bibehålla gemenskapen. Det digitala i människors profana liv är en självklarhet, ett ställe att mötas och umgås på, dock har det digitala inte samma självklarhet inom Svenska kyrkan. Svenska kyrkan behöver se över var hon står i förhållande till användning av digitala plattformar. Då Covid-19 klassades som en pandemi i mars 2020, skapades stora anpassningsbehov och krävde samarbete under väldigt svåra förhållanden. Förmåga och ansvar att agera har varit fördelat över flera olika organisationer och jurisdiktioner och det har uppstått ett starkt ömsesidigt beroende mellan berörda samhällsaktörer (Folkhälsomyndigheten 2020). Svenska kyrkan var inte något undantag. Behovet av en digital närvaro från Svenska kyrkan blev tydligt fortare än väntat. Att "ställa in och ställa om" är ett ledord och har fungerat olika bra i olika församlingar. Vissa församlingar har till och med gett sig i kast med att lösa hur nattvarden skulle kunna utdelas, exempelvis genom sub una specie, särkalkar, drive through och försök till nattvard över Youtube. Viljan och en önskan om lösning finns, men ett sådant arbete kräver tid och teologiskt underlag. Vad är nattvardens kärna? Kan en församling uppnå gemenskap i det digitala och kan dessa två mötas legitimt utan att det sakrala går förlorat? Uppsatsen är en grund för att få svar på dessa frågor med underlag utifrån hur fyra präster i Svenska kyrkan resonerar kring detta.

2. Struktur, syfte och avgränsningar

2.1 Disposition

Uppsatsen är disponerat enligt följande: Inleds med en sammanfattning. Vidare disponeras uppsatsen med *inledning, syfte och avgränsning*. Där klargörs de förutsättningar författaren utgår ifrån. För att sedan följas upp med *metod* och *bakgrund*, där bakomliggande tankar lyfts och inställningar till en digitala närvaro som Svenska kyrkan har. Dessa har lagt grunden för *resultatet* där respondenternas tankar redovisas och huruvida det går att finna stöd för detta i befintlig forskning. Uppsatsen avslutas sedan med en *slutreflektion* innehållande författarens egna tankar, eventuell problematik och framtida fördjupnings möjligheter.

2.2 Frågeställning

I uppsatsen ställs den övergripande frågan om det är det möjligt att föra in nattvarden i det digitala rummet utan att gå ifrån Svenska kyrkans ordning?

Frågorna; Kan ett digitalt rum vara lika legitimt som ett fysiskt i Svenska kyrkans perspektiv? Går det i Svenska kyrkan att ge och få nattvard genom det digitala? Dessa två används för att tydliggöra den övergripande frågeställning som i sin tur ska besvaras utifrån tre delfrågor; 1. Finns det en digital gemenskap? 2. Går nattvarden att genomföras i det digitala? 3. Går något förlorat i det digitala? I så fall vad?

2.3 Syfte

Uppsatsens syfte avser att undersöka hur ritualer, i detta fall nattvarden, kan överföras från det fysiska rummet till det digitala rummet utan att gå ifrån Svenska kyrkans ordning. Vad finns det att vinna och vad riskerar att gå förlorat i det digitala. Uppsatsen har sin utgångspunkt inom religion, beteendevetenskap, människors behov och systematisk teologi, vart in finner sig heliga handlingar. Uppsatsen utgår från teorier om huruvida nattvardsritualen och dess liturgi behöver förändras utifrån; *omvandla, översättas* och om det ens går att *överföras* till det digitala rummet (Campbell 2013, 29).

2.4 Avgränsning

För att avgränsa uppsatsen om digitala riter har författaren tittat på måltids- gemenskapen i nattvarden och undersöka det digitala rummets giltighet. Empirisk data inhämtas genom semistrukturerade intervjuer med präster inom Svenska kyrkan i Stockholms stift. Med andra ord är de alla storstadspräster, vilket kan påverka deras sätt att svara och tänka kring frågorna i denna uppsats. Respondenterna har olika erfarenheter av det digitala, från marginellt till mycket. Även deras erfarenhet i vilken typ av digitala plattformar de använder. Uppsatsen är inte ett arbete om Svenska kyrkan i kris, utan om Svenska kyrkans närvaro i det digitala även om dessa två oundvikligen korsar varandra.

3. Metod och material

Uppsatsen inleds med ett citat från Antoine de Saint-Exupéry, *Lilla prinsen*, för att belysa att en rit inte behöver vara sakral, det kan även vara en kulturell handling. I denna uppsats är det centrala just en sakral ritual, det vill säga nattvarden.

3.1 Intervju – urval, datainsamling, bortfall

Uppsatsen innefattar semistrukturerade intervjuer som metod för att erhålla empiri som är relevant för uppsatsen. Intervjuformen har en viss struktur samtidigt som den tillåter ett visst mått av flexibilitet, vilket möjliggör för intervjuare att fullfölja oväntade tankar och teser som kan dyka upp under intervjun (Grix 2019, 128; Bryman 2011, 415). Fyra präster från Stockholm stift deltar som respondenter. Varje samtal är mellan 35 minuter -till en timme. Alla präster som intervjuas är storstadspräster, vilket kan påverka resultaten i samma riktning. Samtidigt är det en fråga om begränsning. Vidare studier i mer varierad miljö är något som får ligga i en framtida fördjupning av ämnet.

Författarens ambition är att få en så varierad bakgrund inom digital erfarenhet som möjligt, för att på så sätt få ett bredare diskussionsunderlag. De fyra prästerna som intervjuas har en högst blandad erfarenhet från litet eller ingen, till mycket av närvaro på nätet. Både yrkesmässig och privat användning. De använder sig även utav det digitala på olika sätt i sitt arbete. Detta ger ett varierande underlag för denna uppsats. Målsättningen är att intervju fem respondenter, men det har visat sig att flera av de tillfrågade prästerna inte vill delta, då de anser att Svenska kyrkan öppet tagit avstånd från det digitala nattvardsfirande. Andra

tillfrågade har inte svarat på mail eller påminnelser. I slutändan anser sig författaren nöjd med den bredd av empiri som insamlats under de fyra intervjuerna.

Respondenterna ges tillfälle att resonera utifrån deras bakgrund som präster och teologer inom Svenska kyrkan, om sin syn på gemenskap i det digitala, en digital nattvard och vad det finns att vinna eller förlora i det digitala. Intervjuerna har skett genom abduktion. Frågorna rör sig mellan teori och empiri så att en förståelse successivt kunde växa fram (Grix 2019, 128; Bryman 2011, 415). Abduktion används för att ge för respondenterna möjlighet att utveckla sina funderingar kring ämnet och testa sina tankar, samtidigt som det gett samtalen möjlighet att följa en röd tråd genom planerade frågor för att möjliggöra jämförelse av respondenternas svar. Ett så kallat gemensamt samtal. Vilket också lett till att antal frågor ändrats från sju till fem under den första intervjun. Författaren avser ge respondenterna större frihet att utforma svaren på sitt eget sätt genom att respondenterna inte hindras av ett strikt frågebatteri. Om de semistrukturerade intervjuerna med respondenterna fungerat som det är tänkt, är det respondenternas egna uppfattningar som kommer fram (Bryman 2001, 415).

De ord som uppmärksammas i sökning och är genomgående i uppsatsen är; gemenskap, sakral och digitala rum. Syftet är att förstå bakomliggande tankar som gör (eller inte gör) måltiden genomförbar i ett digitalt sammanhang. Risker som tas i akt på, är att svaren kan bli för breda och svävande, vilket i sin tur kan leda till bristande underlag. Val av metod är baserad utifrån att frågeställningen befinner sig i gränslandet av systematisk teologi och religionsbeteendevetenskap. Författaren uppmanat därmed till mer öppna svar än vad som hade fåtts vid till exempel vid enkätundersökning. Det är inte statistik som styr denna uppsats. Theresa Berger formulerar tre frågor att ta hänsyn till när vi diskuterar en digital gemenskap, "Vem handlar det om? Vilken sorts digitalt medium rör det sig om? Vad är det för situation, och vad vill man uppnå?" (2018, 101-105). Relevanta frågor att ta ställning till i uppsatsen, och som de fyra respondenterna berör i sina tankar och svar.

3.2 Tolkningsmetod, tillvägagångssätt och forskningsetiska aspekter

För att uppmana respondenterna att svara utifrån sitt egna perspektiv och med möjligheten att utveckla sina svar, är frågeställningen formulerade öppet. Detta är avsiktligt för att undvika styrda svar. Målet är att återge svaren så neutralt som möjligt, parallellt med varandra i en dialogliknande diskussion. De fem frågorna lyder:

- Vad innebär nattvarden för dig?
- Vad innebär nattvarden för församlingens behov av gemenskap?
- Kan församlingen uppnå gemenskap i ett digitalt rum?
- Nattvard i det digitala, giltigt?
- Vad går förlorat i det digitala?

Textanalys av material som insamlas via intervjuerna utifrån från tre steg. Den första steget innebär en genomgång av textmaterialet. Syftet är att få en helhet genom helikopterperspektiv, fri från detaljer. Andra delen går från helhet till att ge en uppfattning av detaljer, och därigenom finna referenser i andra källor, som används vid fördjupning och förberedelse av uppsatsen. I tredje steget jämförs de olika svaren med varandra i syfte att finna mönster och olika perspektiv, likheter och skillnader.

De transkriberade intervjuerna är i möjligaste mån avidentifieras och refereras därmed till respondent A, respondent B, respondent C och respondent D. Detta för att måna om respondentens integritet samt för att hålla författaren så neutral som möjligt till svaren (Patel, Davidson 2019, 95). Även om denna metod kan ses som tidskrävande har den gett en inblick i hur olika präster ser på frågan och sammanhanget, samt för att kunna återkomma till de olika ställningstaganden och tankar som kommit upp i samtalen. Det bryter med förutsatta tankegångar som funnits innan arbetet med denna uppsats start och leder till en förståelse för balansen inom Svenska kyrkan. Det är inte en förutsättning att se kausalitet tillvägagångssättet. Tanken är att se mångfasetterat på frågan; om det går att fira nattvard i det digitala rummet. Metoden är ett verktyg för att skapa en öppen diskussion och eventuellt ett svar (Patel, Davidson 2019, 27,105). Redan vid första kontakt med respondenterna informeras de om att uppsatsen följer de krav på etisk forskning; Informationskrav, samtyckeskrav, konfidentialitetskrav och nyttjandekrav. Respondenterna är anonyma. Respondenten kan när som helst möjlighet att avbryta utan att ge en förklaring till varför respondenten önskar göra så. Frågeställning och syfte är helt transparent redan från första kontakten via mail.

3.3 Primärkällor

De resonemang och information som utmynnar från intervjuer med de fyra präster från Svenska kyrkan, Stockholm stift som intervjuats är grund för denna uppsats. De förser uppsatsen med tankar och information som vilar i deras egen erfarenhet och teologiska

tankar. Svaren används till att bygga vidare på för att senare jämföra med den litteratur knutet till ämnet (se *Sekundärkällor*).

3.4 Sekundärkällor

För att hitta stöd i tidigare forskning hämtar författaren information från diverse litteratur som Sune Fahlgren m.fl. *Corona och kyrkorna*, Heidi Campbell *Digital Religion, Understanding Religious Practice in New Media Worlds* och *The Distanced Church Reflections on Doing Church Online* och Theresa Beger *@Worship.Liturgical Practices in Digital Worlds*. Då de har en djup erfarenhet och bakgrund inom sina digitala forskningsområden, vilket gör dessa till tillförlitliga källor kring tankar om det digitala och nattvarden. Ytterligare källor som används finns att hitta i *Käll- och litteraturförteckning* i slutet av uppsatsen.

3.5 Begrepp

I uppsatsen återkommer flera begrepp som används i analysen av respondenternas svar. I denna del förklaras dessa. De tre begrepp som följer; på engelska är hämtade från Heidie Campbell (2013) och på svenska från Frida Mannerfelt (Enskilda högskolan [EHS] 9:15). I uppsatsen används de svenska begreppen.

Överföra (transfer), innebär att ta en ritual, inte ändra på något och föra in det i det digitala. Till exempel bara filma en gudstjänst som den utförs i kyrkorummet, utan förändring och lägga upp det på till exempel TV eller Youtube.

Översätta (translate), innebär att en viss anpassning görs till det digitala mediet. Till exempel används anpassade kameravinklar och att prästen talar in i kameran. Riten utförs med vissa justeringar, till exempel vart deltagarna står och vänder sig. En plattform som Facebook skulle kunna användas och som ger en viss del av tvåvägskommunikation via dess chattfunktion är Facebook, då endas om det sänds i realtid.

Omvandla (transform), när en rit omvandlas utgår den helt utifrån mediet. Det finns en tanke om ett aktivt deltagande. Ett exempel skulle kunna vara hur vesper genomförs i Zoom, där växelläsning sker på olika platser och det digitala används naturligt till exempel vid delandet av text i en Powerpoint eller Keynote, då det digitala och ritualen samverkar.

När det i uppsatsen refereras till pandemin syftas till Covid-19 (SARS-CoV-2), viruset som upptäcktes i början av 2020. Den 11 mars 2020 klassade WHO coronaviruset som orsakar sjukdomen covid-19, som en pandemi (Folkhälsomyndigheten 2020).

Vid användandet av *kyrkan* menas; Svenska kyrkan.

Sub una specie innebär att det går att ta emot nattvarden under en gestalt, det vill säga endast bröd eller endast vin och ändå få del av den fulla välsignelsen. Till skillnad från *Sub utraque specie* som betyder under båda gestalterna, bröd och vin, som är det grundläggande sättet i Svenska kyrkan (Nordentoft 1972, 388).

4. Bakgrund

“Nattvarden är en av Svenska kyrkans två sakrament. Det ska firas i församlingens gemenskap, där det ingår utdelande av bröd och vin” (Biskopsbrev 2020). Svenska kyrkan kom ut med *Biskopsbrev - Fira nattvard* (2020) strax innan pandemin bröt ut i mars 2020. I detta dokument finns det inget som rör det digitala. Det lyfter en rädsla för hur personlig mångfald hotar sammanhållningen av en kyrka och vikten av en liturgi, samtidigt som Svenska kyrkan öppnar upp för användandet av *sub una specie* under nattvardsriten (Biskopsbrevet 2020). Något som kan tyckas peka på att kyrkan, då *Fira nattvard* (Biskopsbrevet 2020) gavs ut ännu inte var redo att lyfta denna fråga, samtidigt som det visar på en förståelse för ett behov av diskussion angående anpassning eller förändring av nattvarden. Som tidigare nämnt i *avgränsningar* är uppsatsen inte ett arbete om Svenska kyrkan i kris, utan om Svenska kyrkans närvaro i det digitala. Det är dock svårt att inte beröra frågan utan att beröra coronapandemin.

Den digitala närvaron är en fråga Svenska kyrkan behöver adressera, om inte för att förebygga en splittring av Svenska kyrkan. Insikten om behovet stärks ytterligare då en präst i Stockholms stift ställs inför domkapitlet för sitt försök till digital nattvard (Dnr DK 2020-0147, dnr DK 2020-0148), vilket i sin tur mynnat ut i diverse debattartiklar. En fråga som går att ställa sig är; Varför ledde det till en erinran när nattvarden firas på Youtube? Varför inte 1976, då försök till firande av nattvard i TV gjordes i Tegs församling i Luleås stift? Till och med på 100-talet behövde Clemens av Alexandria försvara användandet av det nya mediet boken. Ett starkt motargument som användes då var just; “En personlig relation

till Gud kan endast förmedlas genom människor och en mänsklig röst.” Likaså används argumentet om att text exkluderar de som inte kan läsa (Fahlgren m.fl. 2021, 110), samma argument som används mot det digitala mediet, det vill säga att det exkluderar personer som inte har tillgång till det digitala. I denna del kommer vi gå in och definiera; gemenskap, vad som är sakralt och olika digitala rum.

Gemenskap och sakralitet i ett digitalt rum

Argument angående nattvard i det digitala omfattar mycket av nattvardens sakramentalitet och lyfter fram i kyrkans nattvardsteologin. Det berör å ena sidan att det heliga är bortom tid och rum, ett exempel är altarringen som sträcker sig bortom vår fysiska värld. Det är å andra sidan i relation till transsubstantiationsläran, där brödet och vinet förvandlas till Kristi kropp och en oro att eventuella rester av det konsekrerat hanteras fel.

Inom Svenska kyrkan finns två sakrament, det ena är dopet, som endast sker en gång. Det andra är nattvarden, en rit som är öppen för alla som är döpta att delta i återkommande gånger. Båda dessa finns som biskopsbrev där det förklaras vart Svenska kyrkan står i förhållande till dessa två sakrament. Det som menas med sakralt innebär en närhet till Gud och möjlighet till nåd. Detta innebär inte att det bara är dessa två som är sakralt, det vill säga det finns andra religiösa handlingar. Utöver dessa mest centrala handlingarna som är de två sakramen finns även gudstjänster, evangeliet, psalmer, böner och så vidare. Alla dessa är även de sakrala då de är del av heliga riter i Svenska kyrkan.

Exempel på digitalt umgänge är att titta på en serie, eller att följa någon på Youtube. Det är ett digitalt möte, men dessa är av det mer av passiva slaget, inget personen deltar i aktivt. Redan här behöver det klargöras att det finns en skillnad mellan olika typer av digitala rum och digital interaktion. Även hur dessa digitala rum påverkar en eventuell digital mässas behov och vid ett delande av måltiden i det digitala rummet. Det finns olika digitala plattformar; Youtube, Facebook, Tiktok, Zoom, chattforum och spelplattformar för att nämna några. Vissa är offentliga, andra privata. På samma sätt som fysiska rum är, så lämpar sig dessa rum för olika saker och är olika intima. Campbell säger att; ritualer anpassas, muteras och överlever i det digitala rummet. Det innefattar även religiösa ritualer (2013, 29).

5. Resultat

Denna del delas upp i tre underrubriker; den första *En digital gemenskap* tar upp hur respondenterna reflekterar kring det digitala. Andra *Nattvarden i det digitala* är där respondenterna reflekterar över vad nattvarden innebär för dem och den tredje *Vad går förlorat i det digitala* mynnar ut i problematik med digital nattvard och om det ens går att utföra digitalt. Respondenternas inställningar sträcker sig från att inte tro på möjligheten för ett digitalt nattvarfsfirande, till att det är möjligt. Likaså är deras digitala erfarenhet varierande.

5.1 En digital gemenskap

Redan från början är respondent A tydlig med sin ståndpunkt i att det inte går att ersätta en fysisk gemenskap med en digital, dessa kan aldrig vara likvärdiga. Det digitala kan endast existera som ett komplement då det inte går att närvara fysiskt. En person kan ta del, men det är inte en delaktighet. Relation till varandra i en digital låtsasvärld, liknad vid en platonsk idevärld. Respondent A grundar sina argument i Bibeln såsom Gud kallade folket till gemenskap. Det vill säga;

Fysiskt där vi lever skrattar, gråter och dör. Det fysiska är det levande livet där Gud kommer till folket i kyrkan. I det digitala finns en barriär som hindrar mötet (Respondent A).

Respondent B är den präst som hade mest erfarenhet av digital gemenskap. Respondent B svarar genom att luta sig mot forskningsresultat som visar på att gemenskap absolut infinner sig digitalt. Liknar det samtidigt det digitala med altarringen som sträcker sig vidare från vår fysiska värld till en annan. Dock påpekar respondent B att det är av viktigt att göra skillnad på de olika plattformarna och vad de har att erbjuda. Både respondent C och respondent D använde sig av digitala plattformar inom sitt utövande i sitt ämbete.

Respondent C lyfter att plattformar som Youtube är en generationsfråga, det upplevs inte naturligt för alla. Respondent C drar paralleller till telefonens historia och vad den fört med sig för människors gemenskap. Mediet är avgörande. Det kan till och med vara lättare att fokusera i det digitala, då det saknar störande element, som till exempel en kall lokal, folk som kommer sent eller som hostar och andra typer av störande moment som kan förekomma.

Samtidigt som något går förlorat, kan vi tjäna något annat. Ett exempel är rösten och tonläget är viktigare vid ett telefonsamtal då personerna inte kan se varandras kroppsspråk. Idag har många unga kompisar som de inte träffar fysiskt, men ändå umgås med i det digitala. En fördel med det digitala är att det kan gynna de som har svårt vid sensoriskt överflöd. Återigen lyfter respondent C en mer fokuserad gemenskap. Hen ser inte att ett fysiskt möte har högre kvalitet än ett digitalt. Båda rummen har för- och nackdelar.

Respondent D använde sig av plattformen Zoom som ett bra exempel. Hen upplevde att gemenskapen kunde vara starkare i just Zoom. Respondent D berättar om ett annat samfund som hen har kontakt med. Församlingen bjuds in till Zoom, uppmanas att sätta på galleri view så att alla kan se alla. Alla blir sedda och nämnda vid namn, likaså i slutet. Detta är något som aldrig händer i kyrkan där allt deltagarna ser är nacken på den som sitter i bänkraden framför. En tvåvägsinteraktion. En tanke som är intressant att följa upp med är just detta;

Är det endast personen som leder gudstjänsten som ska se de i församlingen eller är det även församlingen som ser varandra? (Respondent D)

Fridshälsningen innan nattvarden visar just på hur stor del det är att se alla. Respondent D upplevde dock att endast överföra gudstjänst genom att bara sända den inte leder till någon gemenskap.

En tanke som kommer upp är huruvida församlingen är närvarande i ett digitalt rum (respondent B och respondent A), frågan går lika lätt att vända på, något som respondent C reflekterar över. Det finns ingen garanti att församlingen är närvarande i det fysiska rummet, kroppen är där, men tankarna kan vara långt borta.

Grunden i nattvarden är Guds närvaro och Gud är bortom tid och rum, då borde ett digitalt rum vara lika giltigt som det fysiska kyrkorummet (Respondent C).

Respondent B och respondent D anser båda att det är avgörande vilken typ av plattform som används för att de skulle anse att det är ett legitimt rum. Zoom togs som exempel. Ett rum där tvåvägskommunikation kan ske, där deltagarna se varandra, församlingen behövde en länk,

det vill säga inte ett öppet rum utan ett rum som församlingen aktivt väljer att gå in i och att det sker i realtid.

5.2 Nattvard i det digitala

Det ryggmärgssvar som de flesta präster ger på huruvida nattvarden går att föra över i ett digitalt rum är oftast nej eller nja (EHS 2021, 51, 48). Detta gäller även respondenterna i denna uppsats. Desto mer de får vrida och vända på frågan ju friare blir deras tankar och funderingar.

Respondent A lutar sina argument i sin tolkning av Bibeln och historia. Hen kommer fort fram till att det inte går att uppnå nattvardsgemenskap i det digitala, då nattvarden är ett förbund som går att finna redan i gamla testamentets offerriter. Det fysiska är av vikt vid välsignelsen. Även om respondent A nämner gemenskap i efterföljd genom historien är det ett sätt att understryka sin tes, då det genom historien skett i fysiska rum.

Respondent B understryker vikten av förståelse för vad det digitala är, då det omfattar så mycket. Även vikten i att förhålla sig till teologi och Bibeln. "Det är svårt att säga nej rakt av". Respondent B påpekar även att det digitala inte är allt, det finns olika typer. Ja det går, dock är det viktigt att tänka till för att inte tappa teologiska parametrar, så som förhållandet mellan ordet och det materiella bekännelse skrifternas fem punkter; bröd och vin, välsignas med instiftelseorden, delas ut och ätas omfamnat av bönerna. Det finns egentligen bara en punkt där prästen behövs och det är ordet, resten kan församlingen göra. Det behövs dock en synkronicitet och att det sker i realtid. Youtube som plattform är till exempel inte rätt. Inom denna frågeställning resonerar respondent C kring Martin Luthers syn på prästens ansvar att förvalta sakramenten som ett motargument och att prästen känner sin församling. Att ha tillit till sin församling och en tro på deras kunskap är av yttersta vikt, för utan en församling finns det ingen kyrka. Samtidigt går det att luta sig på Luthers syn och argument för; närvaro, gemenskap och kristen närvaro över tid och rum. "Tillräcklig närvaro, tillräcklig gemenskap, i rätt digitala forum. Gåva från Gud och en nåd." Vilket enligt respondent B ger det digitala teologisk stöttning. Respondent C funderade över nattvard med de som gått före, hur det passar in i bortom tid och rum.

Kyrkan säger ju nej till nattvard i det digitala. Ändå är telefonsjälavård, radio- och TV gudstjänst viktigt för så många, men det har tagit tid att komma dit. Vid ett undantagstillstånd borde det finnas en form av nödnattvard, på samma sätt

som det finns nöddop (Respondent C).

Respondent C funderar kring huruvida nattvard kan delas om det är fler samlade i ett och samma rum, på andra sidan skärmen. Eftersom det enda som behövs är en präst till vid instiftelseorden, i likhet med respondent B tankar i stycket ovanför. När radio- och TV-gudstjänsterna startade behövdes det en tids anpassning innan det blev en vana. Något som respondent B lyfter, i sin liknelse med vanan av det digitala, förändring är en process som behöver få ske över tid.

Respondent D hävdar att eftersom sårkalk och sub una specie redan är i bruk och att använda samma bröd och samma kalk redan gått ifrån till följd av olika faktorer. Trots att sub utraque specie är nattvardens grundform. Då borde det även fungera över tid och rum, som ändå går att omfattas i kyrkans mystik. Frågan respondent D ställer är; “Vad är centrum i nattvarden, enskilda relationen till gud eller relationen mellan människor.” Hen lyfter en händelse 1976 då Tegs församling i Luleås stift, med biskopens och kyrkorådets samtycke, försökte sig på sig på att ha måltidsgemenskap i hemmet via TV. Det ledde inte till en erinran från domkapitlet då de inte kunnat “direkt avvisa försöket genom teologiska skäl. Men andra frågor, inte minst av pastoral art, måste också beaktas” (Jonsson, 2013). Ett liknande försök skedde även under pandemin via Youtube, vid det tillfället ledde det till att initiativtagande präst fick en varning. Det visar på att frågan inte är ny när det gäller nattvardsgemenskap på geografiskt avstånd. Svenska kyrkan behöver göra nya reflektioner och pröva teologiska tankar angående digital måltidsgemenskap, framför allt efter plattformar som Zooms ankomst. Respondent D anser att Zoom är en digital miljö där människor möts och kan delta aktivt från båda sidorna av skärmen.

5.3 Vad går förlorat i det digitala

Tydligt är att flera av respondenterna ser att det skulle kunna gå att genomföra en bordsgemenskap i det digitala under förutbestämda premisser. Mycket går att vinna på det. Frågan är dock; vad går förlorat i det digitala och påverkar det nattvardens essens?

Både respondent C och respondent D, argumenterar för att det taktila försvinner. Respondent C funderar kring det i form av en holistisk upplevelse med doft, blickar, temperatur, de så kallade: passiva sinnen. Respondent D är inne i samma tankegång, men att det handlar om en mänsklig beröring; “att någon lägger brödet fysiskt i din hand, en taktikalitet som inte kan

överförs till det digitala.” Båda är dock inte helt säkra på att det påverkar nattvardens essens. Det materiella är inte helt oväsentligt enligt respondent D, samtidigt som hen återigen lyfter att kyrkan redan har gått ifrån en del av den gällande liturgiska gemenskapen. Delandet av samma kalk och delandet av samma bröd i och med bruket av särkalkar och att det är enskilda mindre oblater utöver det stora som delas. Och med tanke på beslutet av *sub una specie* (Biskopsbrevet 2020) där en förändring av intagandet av nattvarden redan skett. Inte den första gången i kyrkans historia och långt ifrån den sista. Det är alltid något som går förlorat vid en förändring.

Respondent A som är den respondent som helt tagit avstånd ifrån det digitala och anser att det inte går att uppnå delaktighet i det. Respondent A refererar till som; “den fiktiva världens lockelser”. I det digitala är människan en avatar i respondent A mening kan det aldrig leda till en gemenskap. Så svaret på den här delen av intervjun sammanfattas från respondent A sida som; “allt går förlorat i det digitala. Detta är en ickefråga.”

Respondent B finner att frågan är den svåraste att svara på. Då det rent intellektuellt är något som saknas när en inte befinner sig i samma lokala rum. Frågan är vad och om det har teologisk betydelse. Bara för att det saknas något betyder det inte att det inte skulle gå att fira nattvard. Det kan även saknas saker vid en fysisk nattvard, som till exempel närvaro och fokus. Det är ju inte alltid det är, som “nattvarden borde vara”, inte ens på plats. Respondent B lyfter även att vana går förlorad, det vi känner att vi kan, och vad vi vet att vi ska förvänta oss. Samtidigt som vi lär oss en ny vana, kanske tar det 20 utförda digitala måltids-gemenskaper att hitta det liturgiska flytet. Till sist blir ju även det en vana och då kanske det inte längre saknas något.

6. Analys

Empirin visar på att det är viktigt att göra skillnad på de olika plattformarna, alla är inte lämpliga att använda vid en eventuell digital nattvard. Lika så att det finns en djup rotad ryggmärgsreflex i frågan om digital nattvard, något som är viktigt att minnas i samtalet som Svenska kyrkan bör föra. För det tredje har långt ifrån alla en naturlig relation till digital närvaro, vilket gör det viktigt att understryka att det ena inte ersätter det andra. Frida Mannerfelt skriver; “det finns inte en digital kultur, utan många olika.” Teknologin, i detta fall plattformarna, anpassas alltid i relation till olika kontexter (Fahlgren m.fl. 2021, 114)

Att överföra (transfer) ritualer och liturgi från det fysiska till digitala kopior är inte uppskattat av församlingar, den digitala plattformen är något kyrkan bör omfamna och använda till sin fördel (Campbell 2020, 23). För att nattvarden ska fungera behöver kyrkan se över vilken plattform som lämpar sig bäst för ändamålet och översätta (transform) liturgin så att församlingen känner delaktighet och gemenskap. Något som tre av de fyra respondenterna är inne på. Vidare som Kurlberg säger; “Även om gudstjänstfirande former har sina rötter hundratals år tillbaka i tiden är liturgi inte statisk” (Fahlgren m.fl. 2021, 160). Likaså borde det omfatta nattvardsliturgin, vilket stämmer överens med respondent D tankar om vana och ett liturgiskt flyt. Författaren tolkar det som att respondenterna inte är helt frånvända en digital nattvard, undantaget är respondent A. Men det finns en viss oro. Den liturgiska förändringen behöver ske på ett ansvarsfullt sätt och med teologiska underlag för att inte förlora sin legitimitet som en del av Svenska kyrkans ordning. Det får inte bli ett individualistiskt utförande och tolkande (Berger 2018, 9).

Mirecea Eliade skriver i sin bok *Heligt och profant*; “Den religiösa människan kan uppleva rummet på olika sätt” (1957, 58) och under historiens gång har detta ändrats och utvecklats. Något som inte har slutat hända idag, religion kommer aldrig vara något som är “klart”. Hierofani, det vill säga tillfällena då "det heliga" på olika sätt manifesterar sig för en människa (Eliade 1957, 27), är inte bundet till en fysisk plats utan infinner sig där människor upplever Guds närvaro. Det finns idag få argument till varför detta inte kan ske i en digital sfär, då det har blivit en naturlig del av mångas vardag. Kan vi göra skillnad på heliga och profana rum i den fysiska världen borde detta även gå att göra i den digitala. Redan nu är den uppdelad i nöje, arbete, studier, träning, socialisering för att nämna några exempel. Då det å ena sidan går att finna och tolka argument för gemenskap och Guds närvaro i Bibeln. “Gud är där vi går in på kammaren och ber” (Matt 6:6), och “omsluter oss var vi än är” (Ps 139). Samtidigt som det å andra sidan går att finna argument emot. Respondent A använde sig av argumentet att gemenskap endast kan ske där “församlingen samlas” (Matt 18:20) och att ett sådant möte inte kan ske i det digitala. Ytterligare ett argument för som går att finna i Bibeln är från Apostlagärningarna där det står; “...i hemmet bröt de brödet och höll måltiden med varandra” (2:46). Vilket visar på att det går att hitta argument i Bibeln som styrker argument för eller emot måltid utanför kyrkorummet.

Frida Mannerfelt liknar det digitala vid altarringen; “det finns alltid en viss frånvaro i närvaron, då vi samlas runt altaret” (EHS 2021, 25:24) och författaren upplever att det ligger en relevant sanning i det. Kristendomen har alltid haft delar av mysterium, sånt som inte går att förklaras eller tas på, till exempel hur brödet blir till kropp och hur Gud kan vara treenig. På samma sätt borde Svenska kyrkan kunna se på att ett rum som inte finns fysiskt också kan vara del av kyrkans gemenskap. Som respondent B formulerar sig; “bara för att kroppen är där innebär det inte att personen är närvarande.” Det som kommit fram i arbetet med uppsatsen är vikten av att definiera vad det digitala rummet är och vilken plattform som används, då digitalt är ett väldigt brett och vitt begrepp som omfattar många olika forum som fungerar olika bra för ändamålet. Av de fyra respondenterna är det egentligen bara respondent A som inte ser någon möjlighet alls i digitalgemenskap och nattvard i det digitala. Övriga är öppna för en diskussion, vilket går att tolka som att inom Svenska kyrkan är inte ett samtal om nattvarden i det digitala varken stängt eller tabubelagt som ämne. Även om vidare intervjuer skulle behöva genomföras för att styrka eller avskriva detta påstående.

När coronapandemin bröt ut 2020 beslutade biskoparna att nattvarden inte fick genomföras i det digitala. Biskop Fredrik Modeus i Växjö stift säger; “kris skyndar på kyrkans utveckling” (EHS 2021, 45:00). Modeus fortsätter med att kris leder också ofta till stridsfrågor och beslut som behöver fattas med ett Ja eller Nej. Utvecklingen i detta fall går långsamt, där bruk och teologi behöver samverka. Vissa praktiker har varit lättare, andra svårare, där ibland nattvarden, där liturgin är så pass bärande.

Det rituella i nattvarden förblir oföränderligt och dess liturgiska form etablerar konventionerna (Hornborg 2005: 84) är ett starkt argument till att det inte går att genomföra sakrament i det digitala. Dock visar andra samfunds utföranden av nattvarden att den inte har utförts på samma sätt i 2000 år. Reformationer, ekonomiska och sociala strukturer har skett under historiens gång och har påverkat nattvardens utformningar. Det betyder inte att förändringen ska ske över en natt. Förändringen får inte stressas fram, det behövs teologiskt underlag för att styrka förändringen så att det som är kärnan i nattvarden inte går förlorad och riten förlorar sin legitimitet. Som Hornberg skriver; “en rituals innebörd är bestämd av andra än de som utför den” (2005: 80) det är en social och kulturell handling. Vanan som respondent D lyfter är något som människor alltid värnat om. Återigen är exempel när Clemens av Alexandrias försvarar användandet av det nya mediet böcker i religion. Argument som att evangeliet endast kunde ske från människa till människa och inte via döda

ting (Fahlgren m.fl. 2021, 110) påminner om de argument som förs mot digital liturgi och digital gemenskap.

Inom ekumenik har samtal pågått och försök gjorts. Respondenterna i uppsatsen visar på att de teologiska tankarna även finns inom Svenska kyrkan. Om Beslutet om sub una specie kunde fattas som en del av bordsgemenskapen (Biskopsbrevet 2020) kan även en lösning på en transubstantiation nattvard i det digitala lösas. Frågan är kanske inte huruvida det går eller inte går att ha en gemenskap och fira nattvard digitalt. Den stora frågan är nog en praktisk fråga, om hur Svenska kyrkan ska gå tillväga för att inte förlora det sakrala i riten. Inte i syfte av att ersätta det fysiska, utan möjligheten att finnas till, som ett alternativ. En tanke är att se det som att det digitala är gränsöverskridande, en del av det gudomliga som är bortom tid och rum. Tid och rum är ett mänskligt behov anser författaren.

Några utmaningar med ritualer i det digitala rummet är just att det finns flera former av rum inom det digitala. Alla är inte legitima som rum där gemenskap sker. Respondenterna B nämnde Facebook och liknade det vid SVT helgmålsringning. "Detta är mer ett iakttagande än ett deltagande". En annan utmaning under uppsatsens framväxt är att inte fastna i en fråga som handlar om stundens pandemi. Frågan författaren ställer handlar inte om Svenska kyrkans närvaro under en kris, utan huruvida kyrkan kan möta sin församling i det digitala rummet som ett tillägg eller alternativ, då vår värld expanderas och samtidigt kommer närmare. Det digitala rummet är en realitet som kommer att fortsätta utvecklas, inte försvinna. Ett motargument som ofta används är risken för att nattvarden ska bli individualistisk (EHS 2021, 47:50) och därmed förlorar den liturgiska strukturen och gemenskapen. Det är ytterligare en fråga att fördjupa sig i, innebär det att personen är själv framför datorn eller att de kan utföra måltiden hur den vill? Som det togs upp tidigare i uppsatsen, en ritual är inte en ritual utan regler och de bestäms socialt, kulturellt eller teologiskt, inte av den som utövar dem. I biskopsbrevet; *Fira nattvard. Brev från biskoparna till Svenska kyrkans präster och församlingar* (2020) står det;

Nattvardsfirandets primära sammanhang är församlingen, det är alltså i församlingens gemenskap som nattvard ska firas. Nattvarden ska vara tillgänglig. Den ska firas offentligt, synligt och med en inbjudan till alla döpta. Om församlingsmedarbetare eller andra grupper firar mässa ska gudstjänsten, genom information, utformning och placering i tid och rum,

i största möjliga utsträckning göras tillgänglig för alla.

Något som tre av respondenterna berör när det gäller realtid och att göra det tillgängligt för alla. Öppenhet för att bjuda in och öppna upp via det digitala. Det är viktigt att inte se det digitala som en konkurrent till det fysiska, det är en alternativ möjlighet. Kanske inte för alla, men för många och det som saknas är en trygghet som kommer med vana.

7. Slutsats

Två saker som författaren noterat under arbetet med uppsatsen är att ett digitalt rum behöver gå från att ses som profant till att accepteras som hierofani för att uppnå ett giltigt mässfirande. Att gemenskap infinner sig i det digitala är idag näst intill en ickefråga. Två faktorer att ta hänsyn till är; det första är möjlighet till tvåvägskommunikation och det andra att det sker synkroniserat i realtid. Detta är två punkter att samla sig kring i en framtida vidare diskussion. Författaren håller med i tesen om att gemenskapen infinner sig när alla är där samtidigt. Synkronicitet i tid går före rummet. För vad är gemenskap och vad är en god gemenskap (EHS 2021, 41:02)? Det är inte alltid viktigt att alla har en kamera mot sig, dock är en chattfunktion i realtid ett minimum av tvåvägskommunikation. Den behöver inte nyttjas, församlingen behöver veta att de kan. I och med att Svenska kyrkan är evangelisk-luthersk och tror på ett allmänt prästadöme; "lemmar i Kristi kropp" (1 Kor. 12:27), bör tanken om nattvarden i det digitala vara lättare att ta till sig, förutsatt att lösningen av distribution av vin och bröd löser sig både före och efter mässan. Detta skulle kunna ske i form av ett nattvardskitt (se bild på omslag). Avslutningsvis är det intressant hur nattvarden gått från något som tas några gånger under ens liv (Edgardh 2010, 61), till något som blivit näst intill en hygienfaktor på söndagar. Det som belyser diskussionen om nattvard med ett annat ljus är i vad som händer i kristid, samtidigt som det lyfter och ger stöd för synen på nattvard som föränderlig.

8. Avslutning och framtida fördjupning

“Ty där två eller tre är samlade i mitt namn är jag mitt ibland dem” (Matt 18:20). Att detta är skrivet långt innan den digitala revolutionen är något som troligen ingen motsätter sig, det som är intressant är just att det står inget om i vilket rum detta möte sker. Det står inget om en kyrka. Idag har väldigt många människor en större gemenskap i det digitala. De bestämmer

tid då de loggar in och ses, i ett digitalt rum. Vad är det som säger att deras gemenskap är mindre än i det fysiska rummet. Enligt författarens mening har en utveckling i det digitala länge varit vid horisonten, men den horisonten kom närmre snabbare än vad kyrkan har väntat sig, i och med pandemins utbrott. En praktik med sakral grund kan inte skyndas fram, då riskeras den teologiska tanken och det sakrala att försvinna. Men Svenska kyrkan får inte missta sig och tro att "internet är en fluga" (Treijs 2016). Det är en del av vår vardag och ett rum allt fler vistas i. Även om inte alla ser det på samma sätt så växer communities på nätet och fler och fler finner gemenskapen online. Att inte omfamna det digitala mediet som ett digitalt rum även inom nattvardsfrågan är ett misstag. Det är en möjlighet att nå de som inte kan, vill, eller vågar komma till det fysiska kyrkorummet. Om inte Svenska kyrkan tar tag i det, så kommer någon annan att göra det, och *då* riskerar Svenska kyrkan att förlora momentum i hur bruk och teologi förs över i det digitala och därmed blir alla riter i det digitala individualistiska. Att biskopsbrevet om nattvarden kom ut strax innan pandemins utbrott har lett till försvårande i samtalet huruvida det går att fira nattvard i det digitala, då det är så pass nytt samtidigt som frågan inte var redo att lyftas i det dokumentet, och nu blivit aktuellt på så kort tid.

Vidare forskning inom detta område är att titta på hur det ser ut i övriga stift och jämföra med andra samfund för att få en uppfattning om möjligheter, behov och vad som efterfrågas. Även att se till hur andra ritualer och liturgi i det digitala fungerar eller inte fungerar. Klart är att Svenska kyrkan saknar ett kapitel om digital gemenskap i sin handbok och detta borde ses över för att ge legitimitet till det nya rummet. För som Biskop Fredrik Modeus i Växjö stift säger; "Ibland är kyrkans uppgift att ta på sig ledartröjan." Biskoparnas uppgift är att ibland värna och ibland ta steget framåt (EHS 2021, 55:17). Med andra ord är digital nattvard inget som är helt avskrivet. Det är dock inget som kan stressas fram under en pandemi, det behöver få ta sin tid för att bli teologiskt förankrat. Även om Svenska kyrkan är en luther-evangelisk kyrka, som tror på det allmänna prästadömet, så är bevarandet av liturgin inom prästernas och biskoparnas ansvarsområden.

9. Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

- Berger, Teresa. (2018). *@Worship.Liturgical Practices in Digital Worlds*.
New York: Routledge
- Bryman, Alan (2011). Samhällsvetenskapliga metoder. 2a uppl. Malmö: Liber
- Red. Campbell, Heidi. (2013). *Digital Religion, Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. 1a uppl. London: Routledge
- Red. Campbell, Heidi. (2020) *The Distanced Church Reflections on Doing Church Online*.
Digital Religion Publications [digital resurs]
- De Saint-Exupéry, Antoine. (1946). *Lille prinsen*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Edgardh, Ninna. (2010). *Gudstjänst i tiden. Gudsthänstliv i Svenska kyrkan 1968-2008*.
Lund: Arcus
- Eliade, Mircea (1957). *Heligt och Profant*. Göteborg: Daidalos
- Red. Fahlgren, Sune, Lockneus, Elin & Strömner, Daniel. (2021). *Corona och Kyrkorna. Lärdomar, digitala möten och beredskap för nästa kris*. Stockholm: Tro och Liv skriftserie
- Grenholm, Carl-Henric. (2006). *Att förstå religion: metoder för teologisk forskning*.
Lund: Studentlitteratur
- Grix, Jonathan (2019). *The Foundations of Research. Serie: Macmillan International Higher Education*. 2a uppl. London: Red Globe Press
- Hornborg, Anne-Christine. (2005). *Ritualer, Teorier och tillämpning*. .
Lund: Studentlitteratur
- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*.
3e uppl. Lund: Studentlitteratur
- Nordentoft, Kresten (1972). *Kierkegaard's psychology*. Copenhagen:
Duquesne University Press
- Patel, Runa & Davidson, Bo. 2019. *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. 5e uppl. Lund: Studentlitteratur
- Svenska kyrkan, Stockholm stift. *Protokollsutdrag §123/202/LA*. 2020.11.04
Dnr DK 2020-0147, dnr DK 2020-0148 (Hämtad 2021-09-23)

Digitala källor

Enskilda högskolan. 2021. *Corona och kyrkan*. [webbinarium].

https://drive.google.com/file/d/19Cbqh9J4BaiOE9g8PwqSTNLSgyv_8Ioa/view

(Hämtad 2021-10-14)

Fira nattvard. Brev från biskoparna till Svenska kyrkans präster och församlingar.

2020. Svenska kyrkan: Uppsala

<https://www.svenskakyrkan.se/biskopsbrev/biskopsbrev-om-nattvarden>

(Hämtad 2021-09-20)

Folkhälsomyndigheten. 2020. *Spridningen av covid-19 är en pandemi.*

<https://www.folkhalsomyndigheten.se/nyheter-och-press/nyhetsarkiv/2020/mars/spridningen-av-covid-19-ar-en-pandemi/> (Hämtad 2022-01-03)

Jonsson, Sofia. 2013. *Att se och bli sedd.*

<http://tidskriftenevangelium.se/gamla/att-se-och-bli-sedd/>

(Hämtad 2021-12-21)

Mannerfelt, Frida. 2020. *Nattvarden online? Här är fyra teologiska nej tack och fyra ja.*

<https://www.kyrkanstidning.se/teologi/nattvard-online-har-ar-fyra-teologiska-nej-tack-och-fyra-ja> (Hämtad 2021-09-02)

Treijts, Erica. 2016. *Ines Uusmann 20 år senare: Var inte felciterad*

<https://www.svd.se/internet-en-fluga--var-det-en-groda-ines-uusmann>

(Hämtad 2021-11-16)

Intervjuer

De transkriberade intervjuerna finns hos författaren, för att värna om respondenternas anonymitet.

Respondent A, 2021-10-05

Respondent B, 2021-10-06

Respondent C, 2021-10-08

Respondent D, 2021-10-14

Bilagor

Bilaga 1. Intervjufrågor

Varje möte inleds med att återigen informera respondenten om att de är anonyma och närsomhelst kan avsluta utan förklaring. Vidare tas frågan upp om medgivande av ljudupptagning.

- Vad innebär nattvarden för dig?
- Vad innebär nattvarden för församlingens behov av gemenskap?
- Kan församlingen uppnå gemenskap i ett digitalt rum?
- Nattvard i det digitala, giltigt?
- Vad går förlorat i det digitala i förhållandet till det fysiska?

Bilaga 2. Brev till respondenter

Hej namn,

Mitt namn är Madelene och jag kontaktar dig i avseende frågan om du skulle kunna tänka dig att delta i en undersökning som är del av det forskningsmaterial som utgör en Kandidatuppsats vid Ersta Sköndal Bräcke Högskola i Stockholm. Syftet med denna undersökning är att undersöka riters förflyttning från det fysiska rummet till det digitala, med inriktning nattvarden och analysera det teologiska resonemanget kring detta.

Väljer du att medverka vill jag informera dig att deltagandet är helt frivillig och konfidentiell. Du kan när som helst avbryta ditt deltagande utan vidare motivering. Dina svar kommer att behandlas så att inga obehöriga kan ta del av dem och alla personer kommer att avidentifieras i forskningstexten.

Intervjun består av sju (7)* öppna frågor med önskan om utvecklade svar. Intervjun kommer ske under ungefär en timme.

Jag hoppas att du har möjlighet att delta i detta. Om du inte har möjlighet att delta skulle jag uppskatta att du meddelar mig det.

Tack för ditt svar och tveka inte om du har frågor.

mvh

Madelene Hansson Forsberg

**Under första intervjun ändrades frågorna från sju (7) till fem (5) stycken, då detta ledde till ett mer naturligt flöde i samtalet.*